

Kulttuuria kaikille
Kultur för alla
Culture for All

SAAVUTETTAVA OPASTUS

Liikkumis- ja toimimisesteiset kävijät opastetuilla kierroksilla

Hyvä näyttely tarjoaa tietoa ja elämyksiä monenlaisille yleisöille. Seuraavat ohjeet ja vinkit on tarkoitettu tukemaan oppaita valmistautumisessa kävijöiden erilaisiin tarpeisiin. Tärkeintä on oppaan avoin suhtautuminen ja halu muuttaa kierrostaan kävijöiden erilaisia tarpeita vastaavaksi.

Kulttuuria kaikille -neuvonta

Kehittäminen ja yhteiskuntasuhteet KEHYS
Valtion taidemuseo
Kaivokatu 2
FIN-00100 Helsinki

sari.salovaara@fng.fi
p. +358 (0)9 1733 6378
www.kulttuuriakaikille.info

Sisältö

Yleisiä ohjeita	3
Opastuksen sisältö	4
Selkokieli	5
Ääniympäristö ja oppaan äänenkäyttö	7
Opastetulla kierroksella liikkuminen	9
Näkövammaisopastus	9
Teosten kuvailu	11
Muita ohjeita opastuksille	13
Kirjallisuutta	16
Yhteystietoja	17

Yleisiä ohjeita

Perusasia on antaa kaikille kävijöille aikaa tutustua näyttelyyn, kokea ja omaksua tietoa. Jokaisessa opastuksessa ei voi ottaa huomioon näiden ohjeiden jokaista yksityiskohtaa. Tekstin tavoitteena onkin listata erilaisia seikkoja, jotka vaikuttavat opastuksen seuraamiseen ja ymmärtämiseen. Lopuksi mainitaan muutama ryhmä, joiden opastamisessa saatetaan tarvita tavallista enemmän asiantuntemusta.

Monet ohjeet koskevat useita eri kävijäryhmiä. Esimerkiksi oppimis- tai keskittymisvaikeudet saattavat liittyä johonkin vammaan tai sairauteen. Iän karttuessa monien ihmisten toimimis- ja liikkumiskyky vähenee. Tavallista on näkö- tai kuuloaistin heikentyminen, liikkumisvaikeudet sekä vaikeus muistaa uusia asioita. Usein myös reaktionopeus laskee, ja tämä on otettava huomioon opastuksessa, niin sisällössä kuin liikkumisessakin. Liikkumis- ja toimimisesteiset ihmiset ovat kaikki erilaisia yksilöitä.

Kierroksen tulisi olla sellainen, että se houkuttelee ja rohkaisee kävijöitä kysymään ja osallistumaan omalla tavallaan. Tämä vaatii usein tavallista enemmän aikaa. Usein opastukseen on hyvä liittää havainnollistavaa aineistoa.

Oppaan avoimeen asenteeseen kuuluu tapa puhua kullekin kävijälle hänen ikänsä edellyttämällä tavalla. Aikuisella on oikeus tulla kohdelluksi aikuisena! Vammaiselle kävijälle puhutaan aina suoraan, myös silloin, kun mukana on avustaja tai tulkki. Jos kierrokselle osallistuu vammainen kävijä, häntä ei saa erotella joukosta. Opas voi toki tarjota apuaan tai kysyä, onko kävijällä erikoistoivomuksia. Museon säännöt esimerkiksi kerrotaan vain siinä tapauksessa, että ne muutoinkin käsitellään vastaavan ryhmän kanssa (koululaiset). Mikäli esim. kehitysvammaisen henkilö on museossa perheensä mukana, hänen voi olettaa tuntevan museoissa liikkumisen ja käyttäytymisen tavat. Jos opastettavan ryhmän kanssa liikuttaessa on syytä varoa tiettyjä teoksia, tämä pitää ottaa huomioon jo suunnitteluvaiheessa ja välttää esim. ahtaita käytäviä ja erityisen herkkiä (tai koskemaan houkuttelevia) teoksia.

Opasta saatetaan pyytää yksittäisen kävijän opastajaksi/ avustajaksi. Opastuksen sujuvuus vaikuttaa siihen, miten opas voi toimia kävijöiden avustajana. Tarvittaessa museo voisi tarjota ryhmille mahdollisuuden saada mukaansa oppaan lisäksi avustaja.

Opastuksen sisältö

Opastuksen sisällön tulisi olla kaikkien kävijöiden tavoitettavissa. Tavallisen opastuksen ymmärtäminen on joskus kävijöille vaikeaa. Vaikeus ymmärtää puhuttua kieltä tai omaksua uutta tietoa saattaa johtua vammasta tai sairaudesta. Joillakin ihmisillä on myös vammaisuuteen liittymättömiä oppimisvaikeuksia. Opas ei saa olettaa kuulijoidensa älykkyystasoa alemmaksi kuin se on. Kaikilla kehitysvammaisilla tai pyörätuolilla liikkuvilla ihmisillä ei suinkaan ole vaikeuksia ymmärtää tavanomaista kieltä.

Mikäli mahdollista, *kierros tulisi aina suunnitella etukäteen*. Oppaan olisi hyvä tietää ennakkoon, millaista apua hänen tulee tarjota. Erityisen tärkeää tämä on, kun kyseessä on koululuokka, jonka oppilaat ovat eri tavoin vammaisia. Opettaja on tietysti paras tiedonlähde – mikäli ei ole mahdollisuutta keskustella hänen kanssaan etukäteen, opas voi ainakin ottaa vinkkejä hänen käytöksestään.

Ryhmän on usein syytä olla tavallista pienempi. Tällöin opas voi antaa aikaa yksittäisille kävijöille, vastata kysymyksiin ja selittää vaikeita käsitteitä. Moniaistinen, useampaa kuin yhtä aistia käyttävä tarkastelu on useimmille ihmisille paras tapa oppia ja eläytyä teoksiin. Mitä monimutkaisempi asia, sitä useammalla tavalla se pitäisi selittää (sanoin, kuvin ja esimerkein).

Opastettu kierros voi olla tavallista lyhyempi. Kierrokselle voi valita vain muutaman teoksen. Oppaan tulisi kertoa kaikkein kiinnostavin ja keskeisin informaatio ja olla valmis muuttamaan tahtia, mikäli yksittäisen kävijän tai koko ryhmän huomio herpaantuu. Mikäli kierrokselle osallistuu vain yksi tai muutamia kävijöitä, joilla on erityisvaatimuksia, oppaan ei kannata lyhentää kierrostaan, vaan mainita aluksi, että kierrokselta voi poistua kesken.

Ryhmä voi liikkua mahdollisuuksien mukaan museon sellaisissa osissa, joissa on vähän häiriötekijöitä kiinnittämässä huomiota pois opastuksesta. Kaikilla kävijöillä on kuitenkin oikeus tutustua museon keskeisimpiin teoksiin.

Oppaan tulisi antaa kävijöille mahdollisuus olla aktiivinen ja esittää kysymyksiä. Kysyjille täytyy antaa aikaa – mikäli jollakulla on vaikeuksia kielen ymmärtämisessä tai tuottamisessa, saattaa asiallinenkin kysymys vaikuttaa oudolta. Jos opas ei saa selvää kysymyksestä, kuule tai ymmärrä,

tämä täytyy kertoa kysyjälle. Opas ei saa teeskennellä kuulleensa. Mikäli aikaa kuluu paljon, asiaan voi pyytää palaamaan kierroksen jälkeen. Kun opas itse esittää kysymyksiä yleisölle, hänen tulisi varmistaa, että kävijä varmasti haluaa vastata kysymyksiin. Myös aktiivisuuden puute täytyy hyväksyä.

Oppaan täytyy varmistua siitä, että *koko ryhmä on asettunut kuuntelemaan ennen kuin puhe alkaa*. On vaikeaa tarttua aiheeseen, mikäli puhe on jo alkanut. Monilla ihmisillä on vaikeuksia vaihtaa huomion kohdetta nopeasti. Opas voi kertoa etukäteen aikovansa siirtyä eteenpäin seuraavan teoksen ääreen tai seuraavaan huoneeseen. Kuulijoiden täytyy olla aina hyvin selvillä siitä, mistä teoksesta opas puhuu.

Jos kierroksella joku käyttäytyy niin, että se häiritsee muuta ryhmää, oppaan tulisi mahdollisimman nopeasti huomauttaa asiasta sivussa muusta ryhmästä. Kävijälle täytyy ilmaista selkeästi, että hänen täytyy joko lopettaa häiritsevä käytös tai poistua kierrokselta. Mikäli kyseessä on koululuokan oppilas, opas voi pyytää opettajaa puuttumaan asiaan.

Selkokieli

Selkokieli on kieltä, joka on tarkoituksella tehty helpommaksi ymmärtää kuin tavallinen yleiskieli. Kohderyhmiä ovat jotkin vammaisryhmät, ihmiset, joilla on luku- ja kirjoittamisvaikeuksia, osa vanhuksista sekä monet suomea vieraana kielenä opiskelevat. Kielen ymmärtämiseen vaikuttavat lyhytkestoisen muistin kapasiteetti sekä aiemmat tiedot ja kokemukset. Erityisen tärkeää on motivaatio: halu ymmärtää ja kiinnostava aihe.

Selkokielen tärkeimpiä ominaisuuksia on *sisällön konkreettisuus*. Usein monimutkaiset asiat edellyttävät voimakastakin yksinkertaistamista. Puhussa toisto on keskeistä. Kävijöiden tulisi voida osallistua, kysyä ja kommentoida, mahdollisesti tehdäkin itse, jolloin vaikeat asiat ja käsitteet muuttuvat tutummiksi. Ymmärtämistä voi tukea esimerkeillä ja eläytymällä, esimerkiksi jäljittelemällä taideteosten ihmishahmojen asentoja tai ilmeitä. Esiteltävä tieto tulisi liittää sellaisiin asioihin, jotka kävijöiden voi olettaa tuntevan. Tuttuja aiheita ovat arkielämän tapahtumat tai juhlat, luontoaiheet, ihmissuhteet ja tunteet, harrastukset, vaatteet jne.

Puhuessa on hyvä korostaa äänenpainoja. Sanojen merkityksen tajuaminen ei kuitenkaan saisi olla kiinni kasvonilmeistä tai äänensävyistä – mikäli kuulija keskittyy ymmärtämään sanojen merkityksen, saattavat muut viestit jäädä huomaamatta.

On tärkeää, että opas puhuu selkeästi ja loogisesti ja riittävän hitaasti. Mikäli kävijöillä näyttää olevan vaikeuksia ymmärtää, puhetahtia voi hiljentää. Selkokielessä käytetään lyhyitä, selkeitä lauseita ja vältetään monimutkaisia sivulauseita ja lauseenvastikkeita. Kieli ei kuitenkaan saa olla lapsellista. Puhuessa esitetään vain yksi asia kerrallaan ja tehdään usein yhteenveto. Puhe tulee tauottaa lyhyisiin kokonaisuuksiin, ja sama asia toistaa usein eri tavoin. Kertaaminen auttaa omaksumaan uutta tietoa ja muistamaan jo opittua.

Puhuttaessa analysoidaan, vertaillaan ja selitetään. Nykypäivä ja arkielämä ovat hyviä vertailukohtia. Asiat kannattaa esittää yksityisestä yleiseen – esitellä esimerkiksi ensin 2-3 tietyn tyyliuunnan tai taiteilijan teosta, ja selittää tyylin yleispiirteitä vasta sitten.

Vaikeat käsitteet ja sanat tulee selittää huolellisesti. Erityissanasto ja uudet sanat tulisi esitellä, mainita erikseen ja liittää tuttuun sanastoon. Myös puhekielen- ja murre sanat ovat vaikeita ymmärtää. Jos abstrakteja käsitteitä käytetään, ne kannattaa liittää konkreettisiin, tuttuihin esimerkkeihin. Kielikuvia pitää varoa, koska ne voidaan käsittää liian kirjaimellisesti, samoin on vältettävä sanoja, joilla on kaksoismerkitys. Ajanjaksot ja historialliset käsitteet saattavat olla vaikeita ymmärtää. Ne täytyy kaikki selittää huolellisesti ja nykyhetkeen verraten. Tarinoissa monet henkilöt ovat vaikeita pitää muistissa. Monet maantieteelliset nimet voivat olla vaikeita ymmärtää, samoin isot luvut ja mittayksiköt. Myös suuntaan liittyvät käsitteet tai ohjeet voivat olla vaikeita: ne tulee kertoa yksiselitteisesti ja yleisön näkökulmasta (esim. edessä, vasemmalla).

Kun kuvaillaan jonkin kuulijoille ennalta tuntemattoman prosessin kulkua, kannattaa edetä yksi vaihe kerrallaan. Prosessin kulku selitetään niin, ettei liikaa vaiheita tule muistettavaksi yhdellä kertaa. Historiallisten tapahtumien syy-seuraus -suhteita tai työn etenemistä vaihe vaiheelta kuvattaessa on joskus syytä tehdä hyvin voimakkaita yleistyksiä ja yksinkertaistuksia.

Ääniympäristö ja oppaan äänenkäyttö

Opastuksen ääniympäristöä arvioitaessa tulee ottaa huomioon erityisesti sekä kuulovammaiset kävijät että näkövammaiset, jotka liikkuvat paljolti myös kuuloaistinsa turvin. Opas voi pyrkiä liikkumaan museon hiljaisilla alueilla. Kahden tai useamman ryhmän oleskelua samassa tilassa tulisi välttää. Oppaan tulee arvioida myös tilan ominaisuuksia, esimerkiksi kaikua, puhuessaan. Taustahäly häiritsee kaikkia kävijöitä. Mikäli kävijällä on kuulo- tai keskittymisvaikeuksia tai muusta syystä vaikeuksia ymmärtää kuulemaansa, ylimääräiset äänet tai virikkeet pahentavat ongelmia.

Kuulovaikeudet vaihtelevat täydellisestä kuuroudesta vaikeuteen erottaa joitakin (esim. hyvin korkeita) ääniä. Kuulovammaisille ihmisille kommunikaatiossa ovat tärkeitä visuaaliset vihjeet. Täysin kuurot henkilöt kommunikoivat yleensä viittomakielellä tai viitotulla puheella. Syntymästään saakka kuuroille viittomakieli on heidän äidinkieltensä, ja suomi tai ruotsi vasta toinen kieli, joka on opittu kirjallisen viestinnän perusteella. Kommunikaatio kuulevien kanssa on usein riippuvaista kirjoitetuista viesteistä. Tärkeitä ovat myös eleet ja kasvojen ilmeet sekä huulioluku.

Huonokuuloiset ihmiset saattavat käyttää apuvälineenään kuulokojetta. Joskus kävijä ilmoittaa olevansa huonokuuloinen, ja silloin opas voi tiedustella ohjeita ja tapoja parhaiten auttaa häntä. Kaikki eivät kuitenkaan kerro huonokuuloisuudestaan. Opastuksella kävijä saattaa tulla aina eturiviin, tarkkailla erityisen huolellisesti oppaan kasvoja, pyytää usein toistamaan juuri sanottua tai toistaa jo esitettyjä kysymyksiä. Tuolloin opastusta voi sopeuttaa hänen tarpeisiinsa. Oppaan tulisi puhua selkeästi, normaalilla äänellä ja hieman tavallista hitaammin. Ääntä kannattaa korottaa vain pyydettyäessä.

Esimerkiksi Ateneumin taidemuseo ja Kiasma tarjoavat apuvälineinä ääntä vahvistavat kuulokkeet tai kuulolaitteen kanssa toimivan, kannettavan telesilmukan. Nämä on tarkoitettu kenelle tahansa kävijälle helpottamaan oppaan puheen seuraamista. Oppaan kannattaa opetella tällaisten laitteiden käyttöä etukäteen ja tarjota niitä ryhmän käyttöön aina, kun ne ovat käytettävissä.

Kävijällä saattaa olla mukanaan viittomakielen tai viitotun puheen tulkki. Oppaan tulisi huolehtia siitä, että tulkki pääsee ryhmän eteen, esiteltävän teoksen viereen. Teoksen on hyvä olla oppaan ja

tulkin välissä. Kuulovammaisen kävijän pitäisi nähdä sekä opas, tulkki että teos. Niin viittomakieli, viitottu puhe kuin huuliolukukin edellyttävät hyvää valaistusta.

Opas voi eri tavoin helpottaa tulkin työtä. Tulkkaminen on liki mahdotonta, jos opas puhuu kävellessään. Tulkin editse ei saa kävellä hänen tulkatessaan. Tulkin työtä voi helpottaa sanomalla hyvin hitaasti uudet/vaikeat sanat tai nimet ja tieteelliset termit. Vieraskieliset nimet kannattaa tavata. Oppaan ei kuitenkaan tarvitse esitellä tulkkia eikä viitata häneen puhuessaan. On tärkeää puhua suoraan kuulovammaiselle kävijälle. Mikäli opastus tulkataan, tarvitaan teosten tarkasteluun tavallista enemmän aikaa. Kävijät katselevat todennäköisesti ensin opasta tai tulkkia ja siirtävät vasta sitten katseensa teokseen. Koska puhujaa ja teosta ei voi katsoa samaan aikaan, pitäisi oppaan välttää sanomasta 'tämä', 'tuo' jne. viitatessaan teokseen.

Onnistunut *huulioluku* edellyttää sitä, että puhujan kasvot ovat selkeästi näkyvillä ja hyvin valaistut eikä niille muodostu teräviä varjoja. Puhujan tulee olla riittävän lähellä ryhmää ja hänen kasvonilmeidensä selkeitä. Huulioluku edellyttää yleensä myös sitä, että aihe ja sanasto ovat tuttuja, koska lähisanoja voi olla vaikeaa erottaa toisistaan. Vaikeat termit ja käsitteet pitää selittää, tärkeät asiat toistaa. Oppaan kasvojen tulisi olla koko ajan ryhmään päin. Jos opas kääntyy näyttämään teoksesta jotakin tai kääntää selkensä, tulisi puhuminen lopettaa siksi aikaa. Oppaan tehtävä on myös huolehtia siitä, ettei ryhmä joudu kääntymään selin oppaaseen puheen ajaksi. Kädet tai hiukset eivät saa kasvojen edessä estää huuliolukua.

Opas voi tukea kuulovammaisia kävijöitä osallistumaan kierrokseen toistamalla sekä yleisön esittämät kysymykset että vastaukset niihin ja osoittamalla puhujan. Mikäli opas ei ymmärrä kysymystä tai saa siitä selvää, kysyjää voi pyytää kirjoittamaan kysymyksensä paperille.

Kuulovammaisille suunnitellulla kierroksella tulee huolehtia siitä, että valaistus on aina riittävä. Viittomakieli ja huulioluku edellyttävät hyvää valaistusta. Valaistus ei saa olla liian hämärä, mutta ei myöskään liian kirkas tai häikäisevä. Oppaan tulisi valita oma paikkansa siten, että hänen kasvonsa (mieluummin kuin kävijän) ovat valoa kohti. Ikkunan tai valaistun teosvitriinin edessä seisova opas muodostaa siluettikuvan, jolloin kasvoja on mahdotonta nähdä.

Opastetulla kierroksella liikkuminen

Liikuntavammaisia voivat olla esimerkiksi kehitys- tai cp-vammaiset, ihmiset, joilla on erilaisia tuki- ja liikuntaelinten sairauksia tai vammoja sekä monet vanhukset. Monilla liikuntavammaisilla on liikkumisen apuvälineitä, kuten kyynärsauvat tai pyörätuoli.

Liikuntavammaisia kävijöitä opastettaessa tulee ottaa huomioon *reitien esteettömyys*. Liikkumisen esteitä ovat ennen kaikkea tasoerot ja portaat, mutta myös monimutkaiset, pitkät tai ahtaat kulkureitit. Kävijöille tulee aina neuvoa hissien tai luiskien sijainti. Opastettaessa on tärkeää muistaa myös se, että lapsen, lyhytkasvuisen tai pyörätuolia käyttävän kävijän näkökenttä saattaa jäädä suppeammaksi kuin seisovan ihmisen. Esimerkiksi korkeilla jalustoilla sijaitsevia teoksia saattaa olla vaikea nähdä. Apuvälinein liikkuminen hidastaa kulkua.

Kierroksella kannattaa välttää edestakaisin liikkumista. Mikäli esim. portaat tai muu liikkumisen este katkaisevat kierroksen, liikkumisesteiselle kävijälle pitää neuvoa kulkureitti ja kertoa, missä ryhmä kokoontuu. Kierroksen kuluessa on hyvä mainita levähdyspaikoista ja ehkä pysähtyä niille hetkeksi. Silloin voi kerrata jo käsiteltyä asiaa tai puhua uusista aiheista. Esiteltävien teosten välille kannattaa varata tavallista enemmän aikaa sekä teosten tarkasteluun että eteenpäin siirtymiseen.

Museon kaikkia kokoelmia ei tarvitse esitellä kierroksen kuluessa. Opastuksen päätyttyä väliin jääneistä teoksista tai teoskokonaisuuksista voi kertoa kävijöille ja kehottaa kiinnostuksen mukaan tutustumaan niihin omin päin.

Näkövammaisopastus

Opastus ja apuvälineet. Vain harvat näkövammaiset ovat täysin sokeita, yleisempää on eriasteinen näkökentän rajoittuneisuus. Monilla näkövammaisilla on erilaisia näkemisen apuvälineitä, kuten erikoislasit ja ehkä liikkumisen apuna valkoinen keppi tai opaskoira. Joskus kävijän mukana on näkevä avustaja.

Näkövammaiset kävijät saattavat tarvita ohjausta liikkuessaan tuntemattomassa paikassa. Näkö- tai liikuntavammaista opastetaan tarjoamalla oma käsivarsi liikkumisen tueksi. Huomion voi kiinnittää

kevyesti koskettamalla. Opastusreitit tulisi olla selkeä ja esteetön, mahdollisista liikkumisen esteistä tulee kertoa. Opas huolehtii osaltaan siitä, että ryhmä pääsee liikkumaan vaivattomasti ja vaarattomasti.

Oppaan on tärkeää esitellä itsensä ja kiinnittää näkövammaisen kävijän huomio itseensä. Opastetun kierroksen aluksi on hyvä kuvailla museorakennusta, sen pohjakaavaa ja tärkeimpiä piirteitä, muutoin orientoituminen voi olla hankalaa. Kannattaa mainita myös ryhmän sijainti rakennuksessa.

Ääniympäristö on tärkeä näkövammaisille. He ovat liikkeessään riippuvaisia erityisesti kuuloaistista. Oppaan puheen kuuleminen voi olla vaikeaa, kun kuuloa ei voi täydentää näköhavainnolla. Ääntävahvistavat kuulokkeet ovat avuksi myös näkövammaisille suunnatuilla opastuksilla.

Näkövammaiset ovat usein riippuvaisia äänenpainoista saadakseen tietoa, jonka näkevät saavat kasvonilmeistä. Oppaan kannattaa pitää äänensä mahdollisimman vaihtelevana ja elävänä ja vaihdella myös puheen tahtia. Yleisluonteinen tieto voidaan esitellä kohtalaisen nopeasti, yksityiskohtaiseen kuvailuun tai muuhun monimutkaiseen selitykseen kannattaa käyttää enemmän aikaa. Puheen tahdin vaihtelu auttaa myös kuulijoita pitämään yllä mielenkiintoaan.

Sanojen tarkka määrittely on erittäin tärkeää. Oppaan tulee puhua yksiselitteisesti ja muistaa, että erilaiset viittaukset tai kielikuvat saattavat jäädä käsittämättömiksi. Kannattaa muistaa myös se, etteivät näkövammaiset kävijät välttämättä tunne kovin hyvin taiteen terminologiaa tai käsitteistöä (esim. perspektiivi, keskuspiiste, kultainen leikkaus, kuvataso, etuala – taka-ala). Näkövammaisen ihminen ei aina tunne vertailukohtia, joilla viitataan visuaalisiin ilmiöihin, ja esimerkkejä tulisi käyttää mahdollisimman paljon. Kuitenkin osalle näkövammaisista museokävijöistä tällaiset käsitteet ovat hyvinkin tuttuja. Oppaan tulee varmistautua siitä, että käytetyt sanat ja käsitteet ymmärretään. Muutoin opas voi puhua aivan tavallisesti; esimerkiksi sanat 'katsoa' ja 'nähdä' kuuluvat myös näkövammaisen sanavarastoon.

Teosten valinta. Näkövammaisella museokävijällä on samanlainen oikeus tutustua museon keskeisiin teoksiin ja esineisiin kuin kaikilla muillakin kävijöillä. Jotkin teokset soveltuvat kuitenkin toisia paremmin kuvailtaviksi. Kierrokseen on hyvä sisällyttää kosketeltavia esineitä. Mikäli opastusta seuraa vain yksi tai muutama näkövammaisen kävijä, opas voi kysyä heiltä,

haluavatko he koskettaa teoksia, joihin näkevät eivät saa koskea. Erottelun syy on hyvä kertoa myös muulle ryhmälle. Koko kierroksen ei tarvitse perustua kosketettaville teoksille.

Oppaan tulee ohjata ja tukea teoksen tutkimista koskettamalla. Kävijää voi rohkaista tutkimaan teosta molemmin käsin, ei vain sormenpäillä. Oppaan ei kannata kertoa asioita, jotka selviävät koskettamalla. Koskettelemalla tutkiminen vie enemmän aikaa kuin katsominen.

Erityisesti näkövammaisille suunnatulla opastetulla kierroksella esiteltäviä kohteita valittaessa on tärkeää ottaa huomioon myös valaistusolosuhteet: liiallisen hämäryyden lisäksi myös häikäisevä kirkkaus tai voimakkaat varjot ovat häiritseviä.

Opas voi mahdollisuuksien mukaan käyttää myös lisämateriaalia kierroksillaan. Museoiden keskeisistä maalauksista voi valmistaa reliefimalleja tai kohopintaisia ääriiviivakuvia tai valokuvasuurenoksia, esineistä pienoismalleja ja muita apuvälineitä, jotka hyödyttävät kaikkia kävijöitä. Kävijöille voi myös suositella pistekirjoituksella ilmestyneitä kirjoja tai äänitteitä.

Koska näkövammaiset ihmiset näkevät kukin omalla tavallaan, kannattaa kävijältä itseltään kysyä neuvoja – ja samalla rohkaista heitä kysymään ja kommentoimaan itse.

Teosten kuvailu

Koskeminen on suurin ja nopein tapa näkövammaisille tutustua teoksiin. Onnistunut kuvailu saattaa kuitenkin täydentää ja osaltaan korvata koskettelua. On hyvä, jos teoksia pääsee katsomaan hyvin läheltä. Onnistuneessa kuvailussa tärkeää on puheen tahti ja tiedon määrä. Näkövammaiselle kävijälle täytyy välittää tietoa, jonka muut saavat katsomalla, ja jonka aivot käsittävät automaattisesti. Sanallisen kuvailun kuunteleminen saattaa olla hyvin väsyttävää ja yksitoikkoistakin. Kierroksella on vaihtelusta pidettävä huolta.

Kuvailu kannattaa aloittaa kysymällä näkövammaiselta kävijältä, miten paljon hän näkee esineestä, maalauksesta, veistoksesta tai tilasta ja kuinka paljon kuvailua hän kaipaa. Teoksesta voi osoittaa tiettyjä piirteitä tai yksityiskohtia ja kysyä, erottaako kävijä ne. Kuvailtaessa käytetään selkeää

yleiskieltä. Oppaan tulisi kysyä, antaako hän riittävästi tietoa ja kuvaileeko riittävän tarkasti (tai liikaa).

Seuraavat ohjeet on kirjoitettu taideteosten kuvailuun. Esineitä kuvailtaessa pätevät kuitenkin samat perussäännöt.

Kuvailu etenee yleisestä yksityiskohtaisempaan; ensin esitellään tila yleisemmin, sitten yksittäiset esineet tai esineryhmät. Oppaan pitäisi liittää esittelemänsä esineet ja teokset näyttelyn yleiseen kontekstiin ja perustella, miksi valitsee juuri tietyt esiteltäviksi. On hyvä myös vertailla teoksia, taiteilijoita ja tyylejä toisiinsa. Mikäli mahdollista, opas voi eteenpäin siirryttäessä kuvailla, minkälaisien kohteiden ohitse kuljetaan.

On hyvä aloittaa teoksen nimilapun tiedoista: mainita taideteoksen nimi ja taiteilija sekä teoksen aihe. Taiteilijan kansallisuus, teoksen valmistumisvuosi, materiaali ja tekniikka sekä koko ovat olennaisia tietoja. Tärkeää on suhteellistaa teoksen koko johonkin yleiseen tai kävijälle tuttuun asiaan ja vertailemalla muihin teoksiin (esim. poikkeuksellisen kookas tai pienikokoinen). Jos teos on suuri, sen mitat on hyvä mainita. Teoksen kuvailun tulisi liikkua tutuissa käsitteissä, hyviä vertailukohtia ovat esim. kävijän oma pituus tai arkielämän esineet. Taiteilijan käyttämä teko- tai työskentelytapa ovat merkityksellisiä.

Tärkeää on mainita aluksi myös teoksen *yleinen konteksti*: tyyli ja aikakausi sekä historiallinen tilanne. Samalla kerrotaan myös se, miksi teos on valittu esiteltäväksi; teoksen merkitys kuuluu perustietoihin.

Teoksen esittelyn ja taustatietojen jälkeen tulee *yleisen kuvailun vaihe*. Yleiskatsaukseen kuuluu kokonaisuuden esittely, aihe, taideteoksen muoto ja väri sekä sommittelun keskeisimmät elementit. Teoksen tunnelma ja siihen mahdollisesti liitettävät tunteet sekä aiheen suhde teoksen nimeen ovat tärkeitä. Heti aluksi kannattaa myös mainita keskeiset ihmishahmot ja heidän keskinäiset suhteensa (liike, katse, asento). Pääasiallinen väritysikin on hyvä mainita kuvailun alussa. Monet näkökykynsä menettäneet muistavat värit visuaalisina elementteinä. Maalauksissa myös pintavaikutelma on tärkeä.

Tavoitteena on luoda kävijän mieleen kuva teoksesta. Kuvailussa tulee rohkaista kuuntelijoita tavoittamaan teokset mahdollisimman monella aistilla. Mikäli teokseen koskeminen ei ole

mahdollista, opas voi kuvailla teosta niin, että kävijät voivat verrata sitä aikaisemmin kokemaansa. Opas voi selostaa aistein koettavat elementit teoksessa, esimerkiksi äänet, sään, tunnelman, materiaalitunnun jne.

Yleisen selostuksen jälkeen tietoa täydennetään yksityiskohdilla. Yksityiskohtien ja yksittäisten elementtien suhde kokonaisuuteen on tärkeä. Teos kartoitetaan järjestelmällisesti kokonaisuutena. Yksi keino kertoa esim. esineiden tai henkilöhahmojen sijainnista toisiinsa nähden on käyttää apuna kellotaulun numeroiden sijaintia. Teoksen voi myös jakaa osioihin, esimerkiksi kaistoihin ylhäältä alas, ja kuvailla kaiken, mikä kuhunkin kenttään osuu. Mitään ei saa jättää pois. Kuvallinen jakaminen osiin saattaa olla hyvä keino myös ohjattaessa näkövammaista kävijää koskemaan teokseen.

Teoksen kuvailussa on hyvä erottaa selkeästi oikea ja vasen toisistaan, koska teosta katsotaan peilikuvana – on kerrottava, onko suunta katsottu teoksen vai katsojan näkökulmasta.

Vertailu tuttuihin esineisiin ja asioihin tekee ilmiöt konkreettisemmiksi. Käsitteelliset asiat on hyvä selittää vertauksina. Esimerkiksi valon ja varjon vaihtelua maalauksessa voi verrata aurinkoiseen päivään. Aurinko lämmittää vain osaa vartalosta: lämmön tuntevat osat ovat valossa, muut varjossa. Kubistista teosta voi verrata särkyneeseen ja uudelleen koottuun esineeseen.

Teoksen henkilöhahmoja saattaa olla helpompi ymmärtää *jäljittelemällä*. Asennot ja ilmeet voi selostaa näkövammaiselle kävijälle ja rohkaista häntä kokeilemaan itse. Tämän jälkeen voi kuvailla tilannetta, teoksen ihmisten toimintaa ja aikomuksia tai liittää ihmiset tarinaan. Henkilöiden ulkonäkö ja ruumiinrakenne ovat nekin merkittäviä. Mikäli teoksessa on esineitä, joiden voi olettaa olevan kävijöille vieraita, niitä pitää kuvailla tarkasti: mainita historiallinen tausta, esineen käyttötarkoitus, materiaali sekä valmistusajankohta. Esineen ulkonäkö on sekin tärkeä.

Muita ohjeita opastuksille

Autismi (ja muut vaikeat kommunikaatiovaikeudet). Yleensä autistiset kävijät tulevat museoon perheen tai koululuokan mukana. Mikäli kyseessä on koulu- tai muu ryhmä, oppaan tulisi selvittää ryhmän kiinnostuksen kohteet etukäteen. Ryhmän tulisi olla mahdollisimman pieni ja esityksen

kohtalaisen lyhyt. Kierroksella tarvitaan mukaan avustajia tai ei-autistisia aikuisia (1 1-2 lasta kohti, 1 n. 5 aikuista kohti). Kierroksen tulisi käsitellä yhtä tai kahta konkreettista asiaa ja olla lyhyt – puoli tuntia on yleensä riittävä aika – sekä olla rakenteeltaan mahdollisimman selkeä häiriöiden välttämiseksi.

Monien autististen ihmisten keskittymiskyky on hyvin alhainen, samoin kyky käsitellä ja ymmärtää uutta tietoa. Monilla on myös kielenkäytön vaikeuksia. Muutamia autistisia ihmisiä ovat koko elämänsä puhekyvyttömiä, monilla on vaikeuksia sekä puheen tuottamisessa että ymmärtämisessä, jotkut yksinomaan toistavat kuulemaansa. Ryhmän mukana olevien avustajien velvollisuus on puuttua sopimattomaan käytökseen, mikäli sellaista ilmenee. Autistista ihmistä itseään ei aina voi pitää vastuullisena esim. annettujen sääntöjen rikkomisesta. Kuitenkin kannattaa muistaa, että erityisesti lapset saattavat koetella 'uutta' aikuista, sääntöjen pitävyyttä ja rajoja – pinnan pituutta. Oppaan tulee kiinnittää huomio itseensä ja esittelemiinsä teoksiin hyvin selkeästi. Mahdolliset sopimattomat tai nolostuttavat kommentit voi jättää täysin huomiotta. Tahdosta riippumattomaan käytökseen tai liikkeisiin ei tarvitse kiinnittää mitään huomiota.

Moniaistinen tarkastelu on useimmille paras tapa lähestyä teoksia, koska mahdollisesti ainakin yksi tapa tavoittaa kävijän. Kysymys-vastaus -lähestymistapa ei ole kovin onnistunut. Monet autistiset henkilöt välttelevät kontaktia, eivät hae sitä. Mikäli kierros perustuu vain puheeseen, autistinen henkilö ei välttämättä voi osallistua aktiivisesti.

Kuulo- ja näkövammaisuus (kuurosokeus). Kuulo- ja näkövammaisella ihmisellä voi olla esteitä kommunikoinnissa näkevien ja kuulevien ihmisten kanssa. Usein mukana on avustaja, joka viitto tulkkauksen käteen. Kuulo- ja näkövammaisella kävijällä saattaa olla myös teknisiä apuvälineitä tai opaskoira. Monet pystyvät seuraamaan viittomakieltä (mikäli näkökyky on vai osittain heikentynyt) seisomalla hyvin lähellä tulkkia tai tunnustelemalla käsin tulkin liikkeitä. Monet pystyvät lukemaan mustavalkoista isotekstiä tai normaalikokoista pistekirjoitusta.

Oppaan tulee tehdä läsnäolonsa tiettäväksi koskettamalla kevyesti esim. käsivartta. On tärkeää kertoa myös se, milloin poistuu paikalta. Esittäytyä voi piirtämällä nimensä kävijän kämmeneen. Käden ojentaminen on usein merkki lisätiedon tarpeesta. Monet kuulo- ja näkövammaiset henkilöt tarvitsevat apua liikkumisessa.

Kehitysvammaisuuteen voi liittyä useita erilaisia rajoitteita. Usein kehitysvammaisilla ihmisillä on liikkumisrajoitteita ja joskus vaikeuksia hallita liikkeitä. Joillakin kehitysvammaisilla on kielen kehityksen häiriöitä ja alentunut kyky ymmärtää käytettyä kieltä. Mikäli kehitysvammainen ihminen ei puhu, hän saattaa kommunikoida yksinkertaisin viittomin tai erilaisten apuvälineiden avulla. Kehitysvammaisia kävijöitä opastettaessa tulisi siis ottaa huomioon sekä fyysinen esteettömyys että sisällöllinen saavutettavuus ja esteettömyys.

Mielenterveyskuntoutujat. Tärkeintä on oppaan avoin ja asiallinen asenne ja uskallus kohdata tavallisina ihmisinä henkilöt, joilla on mielenterveyden ongelmia.

Usein psyyken sairauksiin liittyy keskittymisvaikeuksia tai vaikeus yhdistää tietoja toisiinsa. Oppaan tulisi puhua selkeästi ja kohtalaisen hitaasti sekä tarjota tilaisuus kysymyksiin. Kävijöillä ei välttämättä ole laajaa taustatietoa opastuksen aiheesta. Oppaan tehtävänä on myös välttää ulkoisia häiriötekijöitä. Kierroksen tulisi olla rakenteeltaan selkeä ja hyvin organisoitu. Kävijöille voi antaa selkeitä ohjeita ja kertoa etukäteen, minne ollaan siirtymässä. Kierroksen kestoa voi olla hyvä lyhentää, samoin yhden teoksen ääressä vietettävää aikaa.

Opas voi kannustaa kävijöitä vuorovaikutukseen ja kysymyksiin. Hänen vastuullaan on myös se, että keskustelu pysyy varsinaisessa aiheessa. Kannattaa kuitenkin kuunnella huolellisesti – joskus kysymys voi vaikuttaa asiaankuulumattomalta kommunikaatiotaitojen puutteellisuuden vuoksi. Aina voi ehdottaa, että asiasta keskustellaan kierroksen jälkeen. Lääkkeillä saattaa myös olla vaikutusta puheeseen tai käytökseen.

Joskus – sinänsä harvoin – kävijät saattavat käyttäytyä sopimattomasti tai rikkoa museon sääntöjä. Tällaisissa tilanteissa oppaan tulee olla huomaavainen, mutta puuttua asiaan riittävän tiukasti, mikäli käytös häiritsee muita kävijöitä. Jos kävijä tekee asiattomia kommentteja, ne voi jättää huomiotta. Useimmat mielenterveyskuntoutujat eivät halua puhua sairaudestaan tai oireistaan. Jos kävijä puhuu hallusinaatioista tms., opas voi kertoa, ettei näe ja kuule samoja asioita. Mikäli keskustelu jatkuu, oppaan tulee asiallisesti kertoa, että aika ja paikka eivät ole sopivia keskustelulle, ja muistuttaa mieleen, mitä juuri nyt on tarkoitus tehdä. Mikäli häiritsevä käytös johtuu jostakin ulkoisesta häiriötekijästä, oppaan tulee siirtyä eteenpäin mahdollisimman nopeasti. Muutoinkin hiljaisempia alueita kannattaa suosia.

Ohjeet koonnut Selma Green (2000). Sari Salovaara ja Elina Pylsy päivittäneet (2008).

Kirjallisuutta

Dean, David, 1994: *Museum Exhibition. Theory and Practice*. Routledge

Dodd, Jocelyn – Sandell, Richard, 1998: *Building Bridges. Guidance for museums and galleries on developing new audiences*. Museums & Galleries Commission

Earnscliffe, Jayne, 1992: *In through the front door. Disabled people and the visual arts. Examples of good practice*. Arts Council of Great Britain

Esteetön rakennus ja ympäristö. Suunnitteluopas. 1990. Rakennustieto

Hansson, Anna, 1992: *Känna, lyssna, lära / Breaking through the glass*. Nordiska museet

Koivu, Heli, 2000: *Kaikenkuuloisille! Kuulovammaisten huomioon ottaminen tilojen ja toimintojen suunnittelussa*. Kuulonhuoltoliitto

Könkkölä, Maija, 1997: *Ongelma vai haaste? Julkisten rakennusten liikkumisesteiden poistaminen*. Invalidiliitto

Majewski, Janice, 1993: *Part of Your General Public is Disabled. A Handbook for Guides in Museums, Zoos, and Historic Houses*. Smithsonian Institution

McGinnis, Rebecca – Marcus Weisen, 1994: *Guidelines for Describing Museum Objects and Paintings to Blind and Partially Sighted People*. Royal National Institute for the Blind

Nolan, Gail, 1997: *Designing Exhibitions to Include People with Disabilities. A Practical Guide*. The National Museum of Scotland

Selkokirjoittajan opas. 1990. Toim. Pertti Rajala. Kirjastopalvelu

Tuomaala, Seija, 1997: *Laatu taidemuseotoiminnassa*. Valtion taidemuseo

Verhe, Irma, 1996: *Selkeä ympäristö. Näkövammaisille soveltuvan toimintaympäristön suunnittelu*. Näkövammaisten keskusliitto / Rakennusalan kustantajat

Yhteystietoja

Kulttuuria kaikille -palvelu tarjoaa tietoa, esimerkkejä ja vinkkejä kulttuurikohteiden saavutettavuuden kehittämiseen. Palvelu on suunnattu etenkin kulttuurialan työntekijöiden tarpeisiin.

www.kulttuuriakaikille.info

APUDATA -tietokanta apuvälinealan organisaatioista ja palveluista: www.stakes.fi/apudata

Design for All - Suomen Design for All -verkosto parantaa ympäristöjen, tuotteiden ja palveluiden käytettävyyttä ja esteettömyyttä kaikille käyttäjille.

www.stakes.fi/dfa-suomi/

Liikenne- ja viestintäministeriön esteettömän liikkumisen sivut.

www.elsa.fi

Valtakunnallinen vammaisneuvosto

Kirkkokatu 14
00170 Helsinki
p. (09) 1607 4319

www.vane.to

Invalidiliitto ry

Mannerheimintie 107
00280 Helsinki
p. (09) 613 191

www.invalidiliitto.fi

Kehitysvammaliitto ry

Viljatie 4
00700 Helsinki
p. (09) 348 090

www.kehitysvammaliitto.fi

Kuulonhuoltoliitto ry

Ilkantie 4
00401 Helsinki
p. (09) 5803 830

www.kuulonhuoltoliitto.fi

Kynnys ry

Siltasaarenkatu 4
00530 Helsinki
p. (09) 685 0110

www.kynnys.fi

Lyhytkasvuiset ry

Puolukkakuja 2 A 1
40340 Jyväskylä
p. 044 355 9499

www.lyhytkasvuiset.fi

Näkövammaisten Keskusliitto ry

Marjaniementie 74
00930 Helsinki
p. (09) 3960 4700

www.nkl.fi

Pääkaupunkiseudun tulkkikeskus

Malminkaari 15
00700 Helsinki
p. 09- 4774 9411

Mielenterveyden keskusliitto
Ratakatu 9
00120 Helsinki
p. (09) 5657 730
www.mtkl.fi